

SINXRON TARJIMA FAOLIYATINING PSIXOLINGVISTIK VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI

Joniqulov Abdullo Ziyodullo og'li

Ingliz tili amaliy tarjima kafedrası

Tarjimonlik fakulteti, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sinxron tarjima jarayonining psixolingvistik va kognitiv asoslari tahlil qilingan. Sinxron tarjimonning nutqni qabul qilish, qayta ishlash va real vaqt rejimida maqsad tilida ishlab chiqarish jarayonlari ko'rib chiqiladi. Ishchi xotira, antisipatsiya, selektiv e'tibor va ko'p vazifalilik kabi kognitiv mexanizmlarning roli yoritilgan. Tadqiqot natijalari sinxron tarjima yuqori darajadagi til kompetensiyasi, tezkor fikrlash va psixologik tayyorgarlikni talab etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sinxron tarjima, psixolingvistika, kognitiv jarayonlar, ishchi xotira, antisipatsiya, multitasking

PSYCHOLINGUISTIC AND COGNITIVE FEATURES OF SIMULTANEOUS INTERPRETING

Abstract. This article examines the psycholinguistic and cognitive foundations of simultaneous interpreting. It discusses the processes of receiving, processing and producing speech in the target language in real time. Key cognitive mechanisms such as working memory, anticipation, selective attention and multitasking are highlighted. The findings demonstrate that simultaneous interpreting requires advanced language competence, rapid decision-making and strong psychological preparedness.

Key words: simultaneous interpreting, psycholinguistics, cognitive processes, working memory, anticipation, multitasking

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА

Аннотация. В статье анализируются психолингвистические и когнитивные основы синхронного перевода. Рассматриваются процессы восприятия, обработки и воспроизведения речи на языке перевода в режиме реального времени. Особое внимание уделено таким когнитивным механизмам, как рабочая память, антиципация, селективное внимание и многозадачность. Результаты показывают, что синхронный перевод требует высокого уровня языковой компетенции, быстрого принятия решений и психологической устойчивости.

Ключевые слова: синхронный перевод, психолингвистика, когнитивные процессы, рабочая память, антиципация, многозадачность

Kirish

Sinxron tarjima zamonaviy tarjima amaliyotining eng murakkab turlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon nutqni bir vaqtning o'zida qabul qilish, qayta ishlash va maqsad tilida ishlab chiqarishdan iborat bo'lib, yuqori darajadagi diqqat, xotira, til kompetensiyasi va tezkor fikrlashni talab qiladi. Sinxron tarjimon nafaqat ikki yoki undan ortiq til tizimiga ega bo'lishi, balki fikr oqimini real vaqt rejimida qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Shu sababli, mazkur faoliyatning psixolingvistik va kognitiv jihatlarini o'rganish tarjima jarayonlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Sinxron tarjima faoliyati psixolingvistika nuqtayi nazaridan murakkab, yuqori darajada avtomatlashtirilgan va ko'p bosqichli nutqiy jarayon sifatida talqin qilinadi. Bu jarayon insonning tilni qabul qilish, tushunish va ishlab chiqarish kabi kognitiv mexanizmlarini bir vaqtning o'zida ishga soladi. Sinxron tarjimon real vaqt rejimida kelayotgan axborotni eshitadi, semantik jihatdan qayta ishlaydi, maqsad tiliga moslashtiradi va nutq orqali ifoda etadi. Jarayon ko'rinishda ketma-ket bo'lib ko'rinsa ham, amalda barcha bosqichlar parallel ravishda amalga oshadi.

Birinchi bosqich **audial qabul qilish** bo'lib, unda tarjimon kiruvchi nutqni fonetik darajada kodlaydi. Bu jarayon selektiv e'tibor mexanizmlari bilan bevosita bog'liq, chunki inson miyasi idrok qilinayotgan axborotning hammasini teng darajada qayta ishlay olmaydi. Tarjimon tinglayotgan nutqdan ma'no markazlarini ajratadi, gapning sintaktik yadrosiga e'tibor qaratadi va yuzaki fon ma'lumotlarni filtrlaydi. Shu bosqichda fonematik diskriminatsiya, intonatsion modulatsiya va nutq signalini segmentlarga bo'lish muhim jarayon hisoblanadi.

Ikkinchi bosqich **semantik qayta ishlash** bo'lib, bu jarayonda tarjimon qabul qilingan til birligini leksik, semantik va pragmatik jihatdan talqin qiladi. Ma'no shakllanishi faqat lug'aviy birliklarga asoslanmaydi, balki kontekstual omillar, mantiqiy bog'lanishlar va fon bilimlarga tayanadi. Psixolingvistika nazariyasida bu jarayon "decoding" deb yuritiladi. Tarjimon nafaqat so'z ma'nosini, balki gapning illokutsion kuchini, yashirin pragmatik ma'nolarni, nutqning maqsadini va muloqot vaziyatini ham aniqlashi kerak.

Keyingi bosqich **til almashtirish (switching)** bo'lib, bu jarayonda tarjimon ma'lumotni manba tilidan maqsad tilining grammatik va mantiqiy me'yorlariga moslashtiradi. Bu bosqich kod almashtirish, tarjima transformatsiyasi, omonimlarni filtrlash, sinonimik almashuvlar va struktural qayta qurish kabi amallarni o'z ichiga oladi. Switching jarayoni yuqori darajadagi bilingv kompetensiyani talab qiladi, chunki har ikki tilning sintaktik modeli bir vaqtning o'zida ongda faol bo'ladi.

Yakunda **nutq ishlab chiqarish** bosqichi amalga oshadi. Tarjimon ma'lumotni maqsad tilida grammatik jihatdan to'g'ri, sintaktik jihatdan izchil, stilistik nuqtayi nazardan mos va pragmatik jihatdan adekvat shaklda ifodalaydi. Bu jarayon katta darajada avtomatlashtirilgan bo'lishi kerak, aks holda nutq oqimi buziladi yoki pauzalar ortadi.

Sinxron tarjima jarayonining murakkabligini oshiruvchi omil shundaki, ushbu bosqichlar alohida ketma-ketlikda emas, balki parallel ravishda amalga oshadi. Ya'ni tarjimon bir vaqtning o'zida tinglaydi, o'ylaydi, taxmin qiladi, tarjima qiladi va

nazorat qiladi. Shu sababli psixolingvistlar sinxron tarjimani inson miyasi uchun eng intensiv kommunikativ faoliyatlardan biri deb hisoblaydi.

Sinxron tarjima jarayoni insonning kognitiv faoliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, unda bir nechta muhim aqliy mexanizmlar bir vaqtning o‘zida faoliyat yuritadi. Bu mexanizmlar tilni idrok qilish, uni ma’noga aylantirish, strukturaviy jihatdan qayta tashkil etish va yakuniy nutqni ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlaydi. Sinxron tarjimonning muvaffaqiyati aynan shu mexanizmlarning moslashuvchanligi, avtomatlashtirilganligi va samaradorligiga bog‘liq bo‘ladi.

Sinxron tarjimaning markazida **ishchi xotira** turadi. Baddeley tomonidan taklif qilingan kognitiv modelga ko‘ra, ishchi xotira auditor axborotni vaqtincha saqlash, nutqning keyingi qismini oldindan taxmin qilish va ishlab chiqarilgan tarjimani monitoring qilish kabi funksiyalarni bajaradi. Tarjimon tinglayotgan nutqni doimiy ravishda qismlarga ajratib, semantik markazlarni xotirada ushlab turadi va shu mazmun asosida gapning keyingi bo‘laklarini mantiqan shakllantiradi. Agar ishchi xotira qisqa muddatli yuklamaga bardosh bermasa, tarjimon nutq oqimini yo‘qotadi, pauzalar ko‘payadi yoki ma’noning buzilishi kuzatiladi. Shu sababli ishchi xotira sinxron tarjimaning asosiy kognitiv tayanchi hisoblanadi.

Sinxron tarjimada yana bir muhim jarayon **antisipatsiya**, ya’ni kelayotgan nutq mazmunini oldindan taxmin qilishdir. Bu jarayon sintaktik tuzilma, pragmatik sharoit, semantik signallar va tarjimonning mavzu bo‘yicha fon bilimlari asosida yuzaga keladi. Antisipatsiya tarjimonda vaqtning tejash, tezkor tarjima ritmini ushlab turish va murakkab gap konstruktsiyalarini moslashtirish imkonini beradi. Malakali tarjimon ma’ruzachining fikr yo‘nalishini, gap qurilishi va mantiqiy davom etish ehtimolini hisobga olgan holda tarjimani kechiktirilmasdan amalga oshiradi. Shuning uchun anticipatsiya tajribali sinxron tarjimonlarda avtomatik tarzda shakllanadigan kompetensiyalardan biridir.

Sinxron tarjima jarayonining uchinchi muhim tarkibiy jihat kognitiv ko‘p vazifalilik (multitasking)dir. Tarjimon bir vaqtning o‘zida eshitadi, tahlil qiladi,

xotirada saqlaydi, tarjima qiladi, nutqni nazorat qiladi va tilga moslashtiradi. Ushbu vazifalar inson miyasi uchun eng yuqori darajadagi mental yuklama hisoblanadi. Multitasking jarayonida miyaning diqqatni boshqarish tizimi faollashadi, chunki tarjimon kerakli ma'lumotga e'tibor qaratib, ortiqcha axborotni filtrlashi kerak bo'ladi. Bu jarayonning uzluksiz davom etishi sinxron tarjimaning tabiiyligini ta'minlaydi.

Kognitiv jarayonlar bilan bir qatorda, **emotsional va psixologik omillar** ham tarjima sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Stress, sahna qo'rquvi, charchoq yoki tashvish kabi holatlar diqqatning pasayishi, tezkor fikrlashning sekinlashishi va xatoliklar sonining ortishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli professional sinxron tarjimonlar psixologik tayyorgarlik, nafas olish texnikalari, diqqatni jamlash mashqlari, meditatsiya va stressni boshqarish usullaridan foydalanadilar. Emotsional barqarorlik tarjimonning ishlash davomiyligi va samaradorligining muhim sharti hisoblanadi.

Xulosa

Sinxron tarjima jarayoni oddiy til bilish qobiliyatidan ancha murakkab bo'lib, u psixolingvistik va kognitiv mexanizmlarni bir vaqtning o'zida ishga solishni talab qiladi. Bu jarayon inson ongining idrok, xotira, nutqni qayta ishlash, semantik interpretatsiya, antisipatsiya va nutq ishlab chiqarish kabi bir qator yuqori darajadagi mental faoliyatlari uyg'unligida amalga oshadi. Shuning uchun sinxron tarjima inson miyasi uchun eng murakkab nutq faoliyatlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sinxron tarjimon nutqni eshitish jarayonida turli darajadagi axborotlarni selektiv ravishda qayta ishlaydi, mantiqiy markazlarni ajratadi va ularni qisqa muddatli xotirada saqlagan holda maqsad tilida mos shaklga keltiradi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli bo'lishi ishchi xotira hajmi, semantik qayta ishlash tezligi, kontekstni tahlil qilish qobiliyati hamda stress sharoitida ruhiy barqarorlikni saqlay olish bilan chambarchas bog'liqdir. Antisipatsiya mexanizmi esa

tarjimonning nutq oqimini uzluksiz va tabiiy uslubda davom ettirishiga yordam berib, vaqtning minimal kechikish bilan boshqarilishini ta'minlaydi.

Ushbu ilmiy asoslarni chuqur o'rganish sinxron tarjimonlarni tayyorlash jarayonida metodikani takomillashtirish, mashg'ulotlarni psixologik va lingvistik nuqtayi nazardan asoslash, mashqlarni real kognitiv yuklamaga moslashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, sinxron tarjima jarayonini psixolingvistik va kognitiv nuqtayi nazardan o'rganish tarjima texnologiyalari, o'quv simulyatorlari, neyrotilshunoslikka asoslangan trening tizimlari hamda avtomatlashtirilgan tarjima vositalari rivojiga ham xizmat qiladi.

Shunday qilib, sinxron tarjima nafaqat til o'zgartirish jarayoni, balki inson kognitiv mexanizmlarini chuqur idrok etishni talab qiladigan murakkab faoliyatdir. Mazkur faoliyatni ilmiy asosda tadqiq qilish va natijalarni amaliyotga tatbiq etish tarjima ta'limi sifatini oshiradi, professional tarjimonlarning malakasini mustahkamlaydi va zamonaviy global kommunikatsiya jarayonlarida samarali muloqot uchun keng imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Левинсон, С. С.** Психолингвистические механизмы перевода. Москва: Наука, 2004. 215 с.
2. **Чернов, Г. В.** Основы синхронного перевода. Москва: Высшая школа, 1987. 256 с.
3. **Pöchhacker, F.** Introducing Interpreting Studies. London: Routledge, 2004. 232 p.
4. **Gile, D.** Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. 3rd ed. Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2009. 283 p.
5. Bakirova, H. B. (2022). Terminology is a Tool in Development of Lexical Competence. Eurasian Scientific Herald, 4, 69-73.

6. Bakirova, H. B. (2022). The content of teaching foreign languages. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 2, 91-94.

